

Gulyás Klára

Eszterházy Károly Egyetem, Neveléstudományi Doktori Iskola

gulyas.clara@gmail.com

Paradigmaváltás a cigány népismereti oktatásban²⁶

Absztrakt

A cigányokról közvetített történelmi ismeretek alapvető nehézsége elsősorban abból adódik, hogy a cigányok, mint transznacionális csoport története különös történelem. A magyarországi cigányok története – a sajátos történelmi viszonyok miatt – kizárólag a többségi társadalom történetének részeként értelmezhető. A magyarországi cigányok történetét a többségi társadalom történetével párhuzamosan, annak szerves részeként való bemutatása módszertani indokoltsága mellett más, többek közt pedagógiai vonatkozásban is döntő jelentőségű. Egyrészt a többségi társadalomhoz tartozó diákok számára lehetőséget ad a roma társadalommal kapcsolatos nézetek/attitűdök formálására, megváltozására, továbbá nyomatékosan bemutatja azt is, hogy a magyarországi cigányok a többségi társadalommal az egyes történelmi időszakokban szimbiózisban éltek. A roma történelem ilyen módon való reprezentációja a roma társadalomhoz tartozó diákok számára is előnyökkel jár: lehetőséget ad identitásuk felvállalásához és megerősítéséhez is. A magyarországi cigányok történetének a többségi társadalom történetének részeként, az együttélést középpontba állító bemutatása a pedagógiai gyakorlatban olyan új tudásterület, amely speciális pedagógiai módszertani megoldásokat is igényel.

Tanulmányomban az elméleti keretek és a történelmi kontextus rövid felvázolása után a mai kor igényeit kielégítő tudásátadásnak és szemléletformálásnak azokat az új módozatait veszem számba, amelyek elősegítik a magyarországi romákra vonatkozó történelmi ismeretek középiskolások felé való hiteles közvetítését.

Kulcsszavak: roma történelem, roma kultúra, interkulturális nevelés, multikulturális nevelés

²⁶ A tanulmány „Az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-19-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválósági Programjának szakmai támogatásával készült.” A pályázat keretében elkészült szakmai anyagok a <https://episztemeegyesulet.com/#> honlapon „A romák az iskolai oktatásban” mappában érhetők el. Tanulmányom ennek az anyagnak az összegzése.

Paradigm shift in the Gypsy ethnography education

The fundamental difficulty of the historical knowledge conveyed about gypsies stems mainly from the fact that the history of the gypsies as a transnational group is a rather peculiar history. The history of the gypsies in Hungary – due to the specific historical conditions – it can only be interpreted as part of the history of the majority of the society. The presentation of the history of the Hungarian Gypsies in parallel with the history of the majority society, as an integral part of it, is of decisive importance in addition to its methodological justification, including pedagogical aspects. On the one hand, it gives students belonging to the majority of the society the opportunity to form and change their views / attitudes towards Roma society, and it also emphatically shows that the Hungarian Gypsies lived in symbiosis with the majority of the society in certain historical periods. Representing Roma history in this way also benefits students belonging to Roma society: it also provides an opportunity to assume and confirm their identity. The presentation of the history of the Gypsies in Hungary as part of the history of the majority society, focusing on coexistence, is a new area of knowledge in pedagogical practice that also requires special pedagogical methodological solutions. In my study, after outlining the theoretical framework and the historical context, I enumerate the new ways of knowledge transfer and attitude formation that meet the needs of modern times and that facilitate the credible transmission of historical knowledge about Roma to high school students.

Keywords: Roma history, roma culture, intercultural education, multicultural education

1. Bevezetés

A cigányokról közvetített történelmi ismeretek alapvető nehézsége elsősorban abból adódik, hogy a cigányok, mint transznacionális csoport története különös történelem (Tóth 2006). A magyarországi cigányok története – a sajátos történelmi viszonyok miatt – kizárólag a többségi társadalom történetének részeként értelmezhető ((Nagy1997, Nagy 1998, Nagy 2015). Önmagában vett roma történelemről így nem is beszélhetünk, vagyis arról, ami úgy keletkezik, hogy a romákra vonatkozó forrásokat a történészek kiemelik és elkülönítetten értelmezik, ez történelmi szempontból nem követhető gyakorlat (Nagy 1997, Nagy 2015). A magyarországi cigányok történetét a többségi társadalom történetével párhuzamosan, annak szerves részeként való bemutatása, módszertani indokoltsága mellett más, többek közt pedagógiai vonatkozásban is döntő jelentőségű.

2. A roma történelem értelmezési nehézségei

A cigány kultúrák értelmezése kapcsán, kiemelt jelentőséget kell tulajdonítanunk a tudományos nézőpont kérdésének. Jóllehet egyazon történeti jelenség megközelítéséről van szó, mégis élesen különböző felfogások érvényesülnek. Karakteresen eltér a történetírói megközelítés²⁷, és a kisebbségpolitikai, szociológiai látásmód. A magyarországi cigányokra vonatkozó történeti és kulturális antropológiai kutatások a kisebbségi és többségi társadalom kapcsolatviszonyaiban „az együttélési modellek változásának paradigmájában” értelmezik a több évszázados közös történelmet (Nagy 2007, Nagy 2015, Kotics 2020a). Ezzel szemben a kisebbségpolitikai és szociológiai megközelítések az európai cigányság történetére értelmezési keretként kialakított másik – a szenvedés- és üldözéstörténeti – paradigmában vélik elbeszélhetőnek a magyarországi cigányság történetét (Dupcsik 2009, Majtényi B. – Majtényi Gy. 2012). Abban a történeti kutatás is egyetért, hogy a cigányok magyarországi történetében bizonyos korszakokban tetten érhető az üldöztetés, de azt alapvetően vitatja, hogy ennek oka a folyamatosan jelen lévő rendszerszintű rasszizmusban gyökerezik. (Nagy 2015) A cigányokra vonatkozó igen kiterjedt történeti, kulturális antropológiai és szociológiai kutatások azt igazolják, hogy ugyan rendkívül összetett és sokféle kulturális hagyomány jellemzi a vizsgált cigány/roma csoportokat, ennek ellenére a róluk való társadalmtudományos beszédmódban hosszú ideig az őket egységes csoportként való felfogás jellemezte. (Oblath 2006) A paradigmaváltás az 1980-as években következett be, amikor egyértelműen kimondásra került a cigány kultúrák és történelmek sokfélesége, heterogenitása (Oblath 2006). Az említett tudományágak mai felfogásában négy olyan tényezőt azonosíthatunk, amelyek a cigány életvilágokat érintően közösnek mondhatók: 1. nincs egységes roma/cigány történelem és kultúra; cigány kultúrák és cigány történelmek vannak; 2. a cigányok/romák transznacionális népcsoportot alkotnak, így ők minden esetben diaszpóra népnek tekinthetők, akik mindenhol kisebbségben éltek/élnek; 3. az együttélési modellek mentén írható le a roma/cigány és a többségi társadalom kapcsolatviszonya, szemben a szenvedés és üldözéstörténet paradigmával; 4. a kisebbség–többség viszonyrendszernek egy sajátos, más etnikai csoportokkal való együttélésre nem jellemző modellje alkotja a cigányok esetében a vizsgálat tárgyát (Kotics 2020b).

2.1 A roma történelem és kultúra az interkulturális/multikulturális nevelés koncepciójában

A multikulturalitás koncepciójának gyakorlatba való átültetése során kulcsfontosságú volt annak az oktatási rendszerekben való meghonosítása (Feischmidt 1997, Torgyik–Karlowitz 2006). Ennek egyik lényegi összetevője az új oktatási kánonok kialakítása volt, amelyekben a kulturális különbségek újragondolása vált a multikulturális nevelés meghatározó összetevőjévé (Feischmidt 1997). Ennek a

²⁷ Itt elsődlegesen Nagy Pál a cigány–magyar együttélés minden korszakára kiterjedő könyveit és tanulmányait valamint Tóth Péter kutatási eredményeit említjük.

szemléletmódnak lett a következménye az „elismerés politikája”, amely az addig kizárt vagy alulreprezentált csoportoknak biztosította az oktatási rendszerben való hangsúlyosabb megjelenését. Taylor a multikulturális tantervek elsődleges célját abban látja, hogy segítsék a kisebbségek önmagukról alkotott negatív képének, az elsajátított stigmáknak az átalakítását (Taylor 1997).

A multikulturális/interkulturális nevelés fogalma több irányzatot ölel fel, amelyek három alapelve épülnek: (1) kölcsönös toleranciára és a megértésre nevelés igénye, (2) a különböző kultúrák közös elemeinek megtalálása, (3) a nevelés az egyetemes moralitásra irányul (Feischmidt 1997). A multikulturális oktatáspolitikai két meghatározó nevelési célt követ, az egyik a kisebbségi tanulók teljesítményének növelése és személyiségének fejlesztése, a másik a különböző kultúrájú és társadalmi helyzetű csoportokhoz tartozó egyének közötti kapcsolat javítása. E célok érdekében alkalmazott legfontosabb módszere: a korábbi tantervek átalakítása oly módon, hogy az általuk közvetített kultúra és történelemszemlélet integratív, sokféleséget tükröző, semmiképpen nem homogenizáló és kirekesztő.

A roma történelem oktatásának a multikulturális oktatási koncepció keretében történő magyarországi bevezetése több okból is szükségesnek látszik. Ennek révén csökkenthető a többség idegenkedése az eltérő kultúrájú csoportokkal szemben, másrészt ez hosszútávon elősegíti a kisebbségi csoport integrálódását. Az oktatás ezáltal fontos kohéziós erővé válik, elkerülve, hogy maga is kirekesztő tényező legyen. A multikulturális nevelés hatékonyan működő oktatáspolitikai stratégia és pedagógiai eszköztár a sokkultúrájú társadalmak népeiségének integrálására. A multikulturális nevelés jellemző sajátossága, hogy figyelembe veszi a sokszínű, sokféle kulturális háttérrel rendelkező társadalomban megfogalmazódó eltérő igényeket, szükségleteket, a plurális értékeket. A multikulturális nevelés célját a Banks and Banks (2001) így definiálják: „A multikulturális nevelés egyik legfontosabb célja hozzásegíteni valamennyi diákot ahhoz a tudáshoz, olyan attitűdökhöz, viszonyulásokhoz és képességekhez, amelyek egy plurális, demokratikus társadalom hatékony működéséhez szükségesek, és amelyek a különböző csoportokból származó emberek közötti interakciókat, a kommunikáció sikeres működését segítik annak érdekében, hogy a társadalom és a morál a mindenki számára előnyös, közös jót szolgálja.”

A multikulturális oktatás a nemzetközi gyakorlatban paradigmaváltást is jelent, amely magától értetődőnek tekinti a különböző gondolkodásmódok értékékként való elfogadását, jellemzője az inkluzivitás, a befogadás, amely mindenki, így a többségi középosztálybeli diák számára is hasznos lehet. A multikulturális oktatás legfőbb jellemzője, hogy tiszteletben tartja a különböző kultúrák értékeit, szokásait, hagyományait. A roma népismereti oktatásban kulcsfontosságú paradigmaváltás csak az interkulturális nevelés, az integrált nevelési rendszer keretében valósulhat meg sikeresen.

2.2 Paradigmaváltás a romák történelmi szerepének iskolai oktatásában

A hazai neveléstudományi kutatások már többször hangsúlyosan felvetették a romákra vonatkozó ismeretek megjelenítésében és átadásában az alapvető változtatás igényének szükségességét. Az utóbbi két évtizedben több kutatás is vizsgálta a romák tankönyvekben való reprezentációját. (Teres-tényi 2005, Monitor 2014, Binder–Pálos 2016, Bogdán 2016)

Az eredmények arra utalnak, hogy az ezredfordulón még alig jelentek meg a roma történelemre és kultúrára vonatkozó tartalmak a magyarországi tankönyvekben. Ezek ugyan egy évtized múlva jelentős mértékben megnövekedtek, ugyanakkor számos problémát hordoztak magukban. Itt most csak azokat a fontosabb összetevőket emelem ki, amelyek a történelem oktatásában lelhetők fel. Miután a kortárs történelemkönyvek még ma is a politikatörténeti és közjogi tartalmakat tekintik meghatározónak, így a romák történelmi folyamatban betöltött szerepe miatt különösen sérül a romák tankönyvi reprezentációja (Orsós 2015). A történeti folyamat szűk keresztmetszetben történő megjelenítése miatt a romák esetében a történelemkönyvek nem képesek a roma közösség tényleges társadalmi szerepének bemutatására. Ezt csak a társadalomtörténeti, művelődéstörténeti folyamatok hangsúlyosabb megjelenítése tudná ellensúlyozni. Ugyancsak elvárásként fogalmazódik meg annak igénye, hogy a roma kultúra sajátosságai, belső értékrendszere is megjelenjen a romák történelmi szerepének reprezentációjában, valamint az is, hogy a romákról szóló tartalmak nemzetközi viszonylatokban is mutassák be szerepüket. (Orsós 2015). További problémaként nevezhető meg, hogy hiányzik a megfelelő (gazdasági-társadalmi) kontextusba helyezés, a roma közösségek történetük legnehezebb időszakáiban jelenítődnek meg, ami nem teszi lehetővé a történeti folyamatban betöltött szerepük hiteles bemutatását (Binder–Pálos 2016).

A középiskolai történelemtanításban felhasználható, a romák történetére vonatkozó tananyagok elkészítésének célja az volt, hogy a romák történetére vonatkozó információk hozzájáruljanak a többségi társadalomhoz tartozó diákok számára a roma társadalommal kapcsolatos nézetek/attitűdök formálásához, megváltozásához. Ennek érdekében a tananyagok nyomatékosan bemutatják, hogy a magyarországi cigányok az egyes történeti időszakokban a többségi társadalommal szimbiózisban éltek. A roma történelem ilyen módon való reprezentációja, a roma társadalomhoz tartozó diákok számára is előnyökkel jár: lehetőséget ad etnikai identitásuk felvállalásához és megerősítéséhez (Vö.: Binder–Pálos 2016). A magyarországi cigányok történetének, a többségi társadalom története részeként, az együttélést középpontba állító bemutatása, a pedagógiai gyakorlatban olyan új tudásterület, amely speciális pedagógiai, módszertani megoldásokat is igényel.

Az interaktív pedagógiai, valamint az IKT eszközök használata forradalmi áttörést jelent a pedagógiai kultúrában, és e szenzitív témakör feldolgozása különösen indokolja a használatukat. Emiatt úgy gondolom, hogy a tudásátadásnak és szemléletformálásnak ebben az esetben nem a hagyományos-

nak tekinthető, formális keretei a legalkalmasabbak. A cél a roma és a többségi társadalommal kapcsolatos történések megismertetése, valamint azok utóhatásainak interaktív formában való közvetítése azáltal, hogy a roma és nem roma emlékezetpolitika kitüntetett tereumait jeleníti meg és közvetíti. A célkitűzés megvalósítása érdekében a hatszáz éves roma-magyar együttélés főbb történeti korszakaihoz kapcsolódóan óravázlatokat készítettem, amelyek interaktív tananyagokban kerültek bemutatásra. Az ÚNKP pályázat keretében általam kidolgozott „Roma történelem az iskolában” című tananyag az alábbi négy történelmi korszakon keresztül mutatja be a magyarországi cigányok történetét: 1. Cigányok a középkori és kora újkori Magyarországon (15-18. század); 2. Cigányok a 19. században; 3. A két világháború közötti időszak (Roma holokauszt); 4. A szocializmus kora és a rendszerváltást követő időszak.

Miután a jelenlegi tankönyvekben nem áll rendelkezésre kellő információ a romák történeti megismerésére, az említett történelmi korszakok bemutatására és megértésére irányuló interaktív óravázlatok kiegészülnek egy „Tudástárral”, amely a legfontosabb ismereteket tartalmazza a pedagógusok számára, hogy az interaktív óra megtartása előtt frontális oktatási módszerrel átadják a diákoknak az adott korszakra vonatkozó információkat. A „Tudástár” egy szöveges részből és egy prezentációból áll, amelyet a tanítási órán a pedagógusok kivetíthetnek a diákok számára a hatékonyabb szemléltetés céljából. A tudástár formális átadása után nyílik lehetőség a feltöltött óravázlatok megtartására. Az említett négy történelmi korszakhoz kapcsolódó ismeretek szövege és a hozzá kapcsolódó prezentációk a „Tudástár” című fülön található. Az említett informális pedagógiai módszerekre épülő óravázlatok az „Óravázlatok” fülön, valamint az óravázlathoz kapcsolódó mellékletek a „Mellékletek az óravázlatokhoz” fülön érhetők el. Ennek megfelelően egy-egy történelmi korszak megismerése egy frontális (45 perc) és egy informális tanítási órára épül. Emellett elérhetők további információk is az adott korszakra vonatkozóan a „Ki kicsoda?”, a „Bibliográfia” és a „Filmek” fülön. Ezek az anyagok elsősorban azt a célt szolgálják, hogy a pedagógusok további információkat szerezzenek a romák történetére vonatkozóan és további óravázlatok kidolgozásra adjanak lehetőséget, így járulva hozzá ahhoz, hogy a különböző történelmi korszakok az említett 2×45 perces tanítási órákon túl további tanítási órákon is feldolgozásra kerüljenek.

Az óravázlatokhoz kapcsolódó célok és feladatok azokat a hiányosságokat próbálta kiiktatni, amelyek a romák tankönyvekben való megjelenését markánsan jellemzik.

A tananyagokat úgy állítottuk össze, hogy azok átfogó képet nyújtsanak a roma-magyar hatszáz éves együttélés történelmi folyamatokhoz köthető jellemzőiről. Miután a mai magyar oktatási rendszerbe nem épül be szervesen a kisebbségekre vonatkozó új szemléletű tudásátadás, az interkulturális nevelés az egyes tantárgyak vonatkozásában valósítható meg. A honlapon nem csak kimunkált óratervek találhatóak, hanem dokumentumfilmek, térképek, táblázatok, a „híres romákat” bemutató

portrék, fogalomtár, narratív szövegrészletek, és útmutató a digitális tanmenethez. Az egyes foglalkozások, úgy épülnek fel, hogy azok a Nemzeti alaptantervben megfogalmazásra került témakörökkel megegyezők, vagyis a foglalkozás a meglévő történelem tantárgy tananyagrészeinek feldolgozásához is hozzájárul. A fejlesztés keretei között, azoknak a történelmi korszakoknak a feldolgozására, illetve óravázlatának kidolgozásra került sor, amelyek a magyarországi történelemben meghatározó jelentőségűek. A foglalkozások felépítésben nagy hangsúlyt fektetünk arra is, hogy a diákok megismerjék a roma és nem roma társadalom kiemelkedő alakjainak életútját. A személyes élettörténeteken keresztül ismerik meg a fiatalok az adott történelmi korszakban betöltött szerepüket, történelmi jelentőségüket. Ezeknek a személyes sorsoknak a megismerése, a példaképek kialakításában is döntő jelentőséggel bír. A személyes portrék, nem pusztán a kiemelkedő történelmi szereplőket jelenítik meg, hanem az ún. hétköznapi „hősöket” is. Mindezek az új tartalmak és oktatási módszerek azt a célt szolgálják, hogy az integrált nevelési folyamatot a multikulturális pedagógia gyakorlatát követve sikeresen lehessen érvényre juttatni a roma történelem oktatása terén is.

Irodalomjegyzék

Binder Mátyás–Pálos Dóra (2016). Romák a kerettantervekben és a kísérleti tankönyvekben. http://cfcf.hu/sites/default/files/Binder%20P%C3%A1los%20-%20ROMA.TK.KUT.%202016_0.pdf (Letöltés dátuma 2020. október 19.)

Bogdán Péter (2016). A romák/cigányok tankönyvi jelenlétét elemző kutatásokról. Új Pedagógiai Szemle 5–6. 127–136.

Dupcsik Csaba (2009). A magyarországi cigányság története. Történelem a cigánykutatások tükrében, 1890–2008. Bp., Osiris.

Feischmidt Margit (1997). Multikulturalizmus: kultúra, identitás és politika új diskurzusa In: Uő.: Multikulturalizmus. 7–29.

Feischmidt Margit (szerk:) (1997). Multikulturalizmus. Bp., Osiris—Láthatatlan Kollégium.

Kotics József (2020a) The Types of Gypsy – Non-Gypsy Cohabitation.: The Example of a Local Transsylvanian Community. Szellem és Tudomány, Special Issue 1 320–330.

Kotics József (2020b). A cigány-magyar együttélés mintázatai. Budapest, Nemzeti Közszolgálati Egyetem

Majtényi Balázs – Majtényi György (2012): Cigánykérdés Magyarországon 1945–2010. Budapest, Libri Kiadó.

Monitor – kritikai platform és nyitott műhely (szerzői közösség): Fekete pont 2014. A cigányság reprezentációja az általános- és középiskolai tankönyvekben. <https://monitorlive.wordpress.com/category/tanulmany/pdf>

Nagy Pál (1997). A magyarországi cigányság történeti kutatásának aspektusai. Online elérhetőség: www.archiv.meh.hu/nekh/Magyar/NAGYp.htm (Letöltés dátuma: 2020. október 19.)

Nagy Pál (1998). A magyarországi cigányok a rendi társadalom korában. Kaposvár, Csokonai Vitéz Mihály Tanítóképző Főiskola Kiadója.

Nagy Pál (2008). „Cigány csoportok és együttélési modellek változásai a Kárpát-medencében a 15–20. században”. In: Romák a történelemtanításban. Történelemtanárok 17. országos konferenciája. Bp., Történelemtanárok Egylete. 35–50.

Nagy Pál (2015). Ki beszél itt cigány történelemtől? In: Cserti Csapó Tibor (szerk.): Alapirodalmak a hazai cigány, roma népeiségre vonatkozó társadalomtörténet, társadalomismeret oktatásához. Pécs, 2015. PTE, BTK, NTI, Romológia és Nevelésszociológia Tanszék. 50–127.

Oblath Márton (2006). A „cigány” kategória diszkurzív és történeti konstrukciója. *Anthropolis*, 3. évfolyam 1. szám. 51–60.

Orsós Anna (2015). Szakpolitikai ajánlás a roma/cigány kultúra sokrétű bemutatására a tartalmi szabályozók és a tartalomhordozók terén műveltségterületek szerinti bontásban. https://ofi.oh.gov.hu/sites/default/files/attachments/Szakpolitikai_aj%C3%A1nl%C3%A1s_honlap.pdf (Letöltés dátuma: 2020. október 25.)

Terestyéni Tamás (2005) Középkorai tankönyvek etnikai tartalmi. In: Neményi Mária – Szalai Júlia (szerk.): Kisebbségek kisebbsége. A magyarországi cigányok emberi és politikai jogai. Budapest, Új Mandátum. 283–315

Torgyik Judit – Karlovitz János Tibor (2006). Multikulturális nevelés. Bp.

Tóth Péter (2006). A magyarországi cigányság története a feudalizmus korában. Pécs, Bölcsész Konzorcium.

Taylor, Charles (1997). Az elismerés politikája. In: Multikulturalizmus 124–152.